

Tư tưởng Đạo giáo trong vườn Nhật Bản

Lê Hải Hồng Phong

Khoa Kiến trúc – Nội thất – Mĩ thuật ứng dụng, Trường Đại học Nguyễn Tất Thành
lhphong@ntt.edu.vn

Tóm tắt

Khi nói về tư tưởng trong vườn Nhật Bản, mọi người đều đề cập đến ảnh hưởng của Phật giáo, đặc biệt là các triết lý của Thiền tông – một tông phái Phật giáo. Lý do là vì Thiền tông dưới sự bảo trợ của các tướng quân Mạc phủ (Shogun), đã tạo một ảnh hưởng rất lớn đến văn hóa Nhật Bản nói chung và tư tưởng vườn Nhật Bản nói riêng. Tuy nhiên, còn có một dòng tư tưởng khác cùng định hình cho việc tạo tác vườn Nhật Bản mà trước giờ không được nhắc đến, đó là tư tưởng Đạo giáo. Tư tưởng Đạo giáo ảnh hưởng rất nhiều trong vườn Nhật Bản, từ bố cục mặt bằng tổng thể cho đến việc chọn lựa các chi tiết nhỏ tạo thành. Thông qua việc phân tích các yếu tố cấu thành của vườn Nhật Bản, bài viết chỉ ra những triết lý Đạo giáo tồn tại bên trong, góp phần mở ra một hướng tiếp cận mới trong việc nghiên cứu vườn Nhật Bản.

Nhận 03/06/2023
Được duyệt 18/12/2023
Công bố 29/12/2023

Từ khóa
vườn Nhật Bản,
tư tưởng Đạo giáo, tư
tưởng vườn Nhật Bản

© 2023 Journal of Science and Technology - NTTU

1 Nguồn gốc và tư tưởng Đạo giáo

Đạo giáo, hay còn gọi là Lão giáo, Hoàng Lão giáo, là tôn giáo nội sinh của Trung Quốc, không có thời điểm khởi phát rõ ràng theo lịch sử. Đạo giáo được cho là đã thu nạp nhiều tư tưởng phổ biến từ thời nhà Chu (1040-256 TCN), hình thành trong suốt một quá trình dài. Nhân vật được xem là thủy tổ của Đạo giáo là Lão Tử (609 TCN), một triết gia thời Xuân Thu (771-476 TCN). Lão Tử được người đời sau tôn xưng là Thái Thượng Lão Quân, người để lại trước tác kinh điển nổi tiếng cho Đạo giáo là tác phẩm Đạo Đức Kinh. Những tư tưởng chủ yếu của Đạo giáo là Dịch, Âm Dương, Bát quái, Ngũ hành và Vô vi, đây là những tư tưởng triết học nội sinh đặc thù của Trung Quốc. Triết lý của Đạo giáo gồm 2 phần: Vũ trụ quan và Nhân sinh quan. Vũ trụ quan của Đạo giáo là thuyết nhất nguyên, vạn vật từ Đạo (Thái cực) sinh ra, biến hóa vô hạn, sinh trưởng thành Âm Dương, Bát quái và Ngũ hành. Ngũ hành là học thuyết được phát triển sau này bởi Trâu Diễn (305-204 TCN), học giả thuộc phái Âm Dương Gia thời Chiến Quốc. Thuyết này đề cập đến sự tương

sinh tương hỗ của các nguyên tố thuần túy (gọi là Hành) cấu thành nên vũ trụ: Kim, Mộc, Thủy, Hỏa, Thổ. Về mặt nhân sinh quan, Đạo giáo đề cao tư tưởng sống Vô vi, hòa hợp với thiên nhiên, không can thiệp thô bạo vào quy luật tự nhiên [1].

2 Con đường tiếp nhập của Đạo giáo vào tư tưởng vườn Nhật Bản

Ở Trung Hoa vào đời Đường (618-907), Đạo giáo cực thịnh do vua Đường Cao Tổ tên tự Lý Uyên (618-627) tự nhận là con cháu Lão Tử. Ông phong cho Lão Tử là Thái Thượng Huyền Nguyên Hoàng Đế và cho lập miếu thờ trong khắp cả nước. Rất nhiều thành viên hoàng tộc, cung phi, công chúa, gia nhập Đạo giáo, và cũng nhiều quan lại xin từ quan để trở thành đạo sĩ. Đây là tầng lớp ưu tú có trình độ cao, tạo ra ảnh hưởng rất lớn đối với chính trị và văn hóa đương thời. Do ảnh hưởng của Đạo giáo, phong cách hoa viên đời Đường chứa nhiều yếu tố thần tiên huyền học [2].

Nhà Đường lúc thịnh kỳ là đỉnh cao văn hóa không chỉ của khu vực Đông Bắc Á mà còn của cả thế giới. Do đó, với sự ngưỡng mộ và sùng bái văn hóa Hoa Hạ của

các sứ quan Nhật Bản, phong trào hâm mộ Đường Phong rất thịnh hành ở nhà Nhật thời kì Asuka (538-710), nhất là sau cuộc cải cách năm 645 của Thái tử Shotoku (Thánh Đức Thái Tử). Mô hình “Nhà nước thị tộc Yamato” được chuyển qua chế độ Thiên hoàng tập quyền mô phỏng triều đình nhà Đường. Cả triều đình Nhật Bản rập khuôn theo phong tục, tôn giáo, đời sống tinh thần,... của nhà Đường [3]. Trong bối cảnh đó, Đạo giáo đã tiếp nhập vào tư tưởng vườn Nhật Bản một cách rất tự nhiên.

3 Các yếu tố Đạo giáo trong sân vườn Nhật Bản

Khi thiết kế vườn Nhật Bản, quy trình thực hiện bao gồm việc cân nhắc những yếu tố theo trình tự sau:

- Tư duy chủ đạo: điều kiện quan trọng nhất khi thiết kế một vườn Nhật Bản là xác định lý do tạo thành khu vườn. Vườn cảnh hình thành vì mục tiêu gì, phục vụ cho ai. Mỗi mục tiêu khác nhau sẽ dẫn đến cách tiếp cận khác nhau.

- Bố cục mặt bằng: sau khi xác định được lý do tồn tại của khu vườn, nghệ nhân nhắc cách thức sắp xếp các thành phần tạo thành khu vườn, các thành tố này sẽ nằm ở vị trí nào, đáp ứng những hoạt động gì.

- Các thành phần cấu tạo vườn: bước tiếp theo sau khi bố trí các thành phần đúng vị trí, nghệ nhân xem xét cẩn thận sự xuất hiện của các yếu tố cốt lõi của vườn Nhật Bản, từ hình dáng đá sỏi đến kiểu loại cây cảnh.

- Chất liệu và màu sắc: yếu tố cuối cùng mà nghệ nhân vườn Nhật Bản cần quyết định là chất liệu của đối tượng, màu sắc của thành phần nhằm đáp ứng sự hài hòa của khu vườn.

3.1 Yếu tố Đạo giáo trong tư duy chủ đạo

Chủ trương về Vô vi, hòa nhập với tự nhiên, thoát tục của Lão Tử, Trang Tử rất tương đồng với tinh thần wabi-sabi của Nhật Bản. Cả 2 triết lý này đều đề cao tính tự nhiên, mộc mạc, nhận thức sự phù du của cuộc sống trần thế. Những kiểu dạng tư duy ấy đưa đến việc hình thành các thiết kế về vườn trà Nhật Bản (Roji), hoặc vườn đi dạo (Kaiyu-shiki) [4].

Trong vườn trà, chủ thể là thiên nhiên, là quá trình trải nghiệm của đoạn đường nghi lễ (Roji) đến trà thất. Ngôi trà thất đơn sơ, được gia công bằng tre gỗ thô mộc, chất liệu giản đơn không qua xử lí cầu kì, toát lên tinh thần hòa nhập thiên nhiên. Từng bụi hoa, tán cây, hòn đá trên lối đi luôn đề cao sự mộc mạc tự nhiên. Con người dường như hòa nhập vào thiên nhiên, là một bộ phận của thiên nhiên. Cánh cửa vào trà thất rất thấp, bắt

người tham dự phải cúi người khi bước vào, như một ngụ ý về sự nhỏ nhoi, khiêm tốn của mình trước tạo hóa. Hình ảnh này gợi nhớ đến các túp lều tranh của các ẩn sĩ, đạo gia trên các ngọn núi cao, phiêu du cách biệt với đời (Hình 1).

Hình 1 Cổng vào mộc mạc của vườn trà Kenshun-en, Tokyo. (Nguồn: <https://jardinessinfronteras.com/>)

Trái với vườn trà, vườn đi dạo (Kaiyu-shiki) có quy mô rộng lớn hơn, thường đến hàng mấy héc-ta. Tuy nhiên, công trình kiến trúc lại có khối tích nhỏ mang tính điểm xuyên, là một thành phần trong tổng thể cảnh quan sân vườn, rất khác với hoa viên Trung Quốc khi mà các dạng lầu các cung điện luôn đóng vai trò chủ thể trung tâm với khí thế chế ngự thiên nhiên. Người thường lăm ở vườn đi dạo chỉ có thể thưởng thức hết vẻ đẹp cảnh quan khi đi bộ bên trong khu vườn. Mục đích khu vườn thường là mô phỏng, thể hiện lại các cảnh đẹp trong tự nhiên hoặc trong huyền thoại của văn hóa Trung Hoa hoặc Nhật Bản (Hình 2).

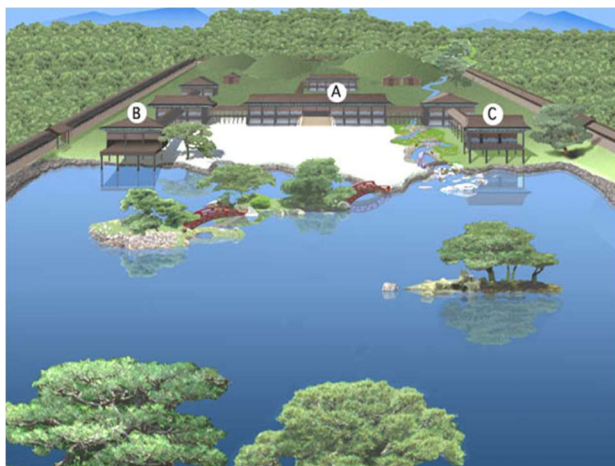

Hình 2 Ngọn đồi là bản sao thu nhỏ của núi Fuji, Vườn Suizen-ji Joju-en (1636) (Nguồn: <https://upload.wikimedia.org/>)

3.2 Yếu tố Đạo giáo trong bố cục mặt bằng

Lí luận chủ đạo cho việc xây dựng công trình của Trung Quốc cổ xưa là Phong thủy. Đây là hệ thống lí luận có nền tảng từ các học thuyết của Đạo giáo, đặc biệt là các thuyết Âm Dương, Bát quái, Ngũ hành. Cách phân chia khu vực với các thần thú đại diện cho 4 phương như Thanh Long (hướng Đông), Bạch Hổ (hướng Tây), Chu Tước (hướng Nam), Huyền Vũ (hướng Bắc) và các lí luận về long huyết, mạch khí,... đều là những tiền đề quan trọng của Đạo gia.

Vườn Nhật luôn có bố cục với dòng nước chảy từ Đông sang Tây, mang ý nghĩa quét sạch những gì ô uế, không tinh khiết, giúp cho người chủ khỏe mạnh và trường thọ. Bên cạnh đó, công trình sẽ được đặt ở hướng Bắc, nhìn về hướng Nam theo yêu cầu phong thủy của Trung Quốc, “Thánh nhân nam diện nhi thính thiên hạ” - Bậc thánh nhân quay mặt về phương Nam cai trị thiên hạ - (Hình 3).

Hình 3 Mô hình khu vườn thời kì Heian với bố cục theo phong thủy, khu nhà ở nằm ở hướng Bắc, hồ nước nằm ở hướng Nam. (A: khu nhà chính ở hướng Bắc, B,C: hai dãy nhà phụ). (Nguồn: <https://learn.bowdoin.edu/>)

Một thành phần thường thấy khác trong bố cục mặt bằng vườn Nhật là những hòn đảo nhỏ ở giữa hồ. Các đảo này mô phỏng cho những phúc địa của tiên nhân. Theo truyền thuyết Đạo giáo, ngoài Đông Hải có 5 hòn đảo tiên là Đại Dư, Viên Kiều, Phương Hồ, Doanh Châu và Bồng Lai. Đây là nơi ở của các vị tiên nhân, được đặt trên lưng 15 con rùa khổng lồ, về sau các hòn đảo này được đồng hóa là nơi ở của Bát Tiên, tám vị thần tiên nổi tiếng trong truyền thống Đạo giáo Trung Hoa (Hình 4).

Hình 4 Một đảo nhỏ giữa hồ đại diện cho đảo Bồng Lai (vườn Koraku-en, Tokyo)

(Nguồn: <https://jardinessinfronteras.com/>)

3.3 Yếu tố Đạo giáo trong các thành phần cấu thành cảnh quan

Trong vườn Thiền (Karesansui), hay vườn khô, các tảng đá với hình dáng kì lạ đại diện cho những đỉnh núi hay những hòn đảo, cát và sỏi trắng vừa là đại dương, vừa là biểu tượng cho mây mù. Cát được cào theo luống, theo vòng tròn đồng tâm tùy theo mục đích diễn đạt nước, hoặc mây khói. Tất cả đều thể hiện những khung cảnh lí tưởng của Đạo giáo như núi cao, biển xa,... Đá và cát (đại diện cho nước) còn là biểu tượng Âm Dương của 2 cặp đối lập. Tính biểu tượng này chúng ta thấy xuất hiện xuyên suốt trong tạo hình cảnh quan vườn Nhật [5], (Hình 5).

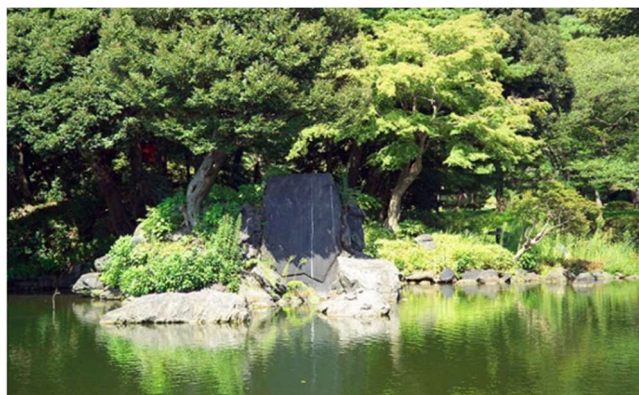

Hình 5 Tổ hợp đá cát đại diện đảo núi giữa biển (vườn Shitenno-ji, Osaka)

(Nguồn: <https://www.organizewithsandy.com/>)

Các thành phần khác của vườn Nhật Bản luôn đề cao tính trường thọ, điều này luôn là ước vọng cao nhất của Đạo gia. Các hòn đá đại diện cho rùa, sinh vật được xem là sống lâu trong văn hóa Trung Quốc. Loài điều cảm được nuôi trong sân vườn Nhật Bản thường là

chim hạc, lí do là vì đây là loài sinh vật mà các vị tiên nhân thường dùng làm vật cưỡi. Cây cối được trồng trong vườn Nhật Bản là cây tùng, cây thông, cây bách, những loại cây sống lâu năm trên đỉnh núi cao, hút khí hạo nhiên của vũ trụ, tượng trưng cho tính thoát tục, thanh cao của bậc thánh nhân ẩn cư, (Hình 6).

Hình 6 Đá tảng lớn đại diện đầu rùa (vườn Koraku-en, Tokyo). (Nguồn: <https://sl.wikipedia.org/>)

3.4 Yếu tố Đạo giáo trong chất liệu, màu sắc

Một triết lí đặc thù của Đạo giáo là Ngũ hành, theo quan điểm này, toàn bộ vũ trụ và xã hội phải chịu sự tương tác của các thành tố cơ bản gọi là Hành: Kim, Mộc, Thủy, Hỏa, Thổ. Mỗi hành đại diện cho một tính chất của tự nhiên, với những biểu trưng đặc thù. Ngũ hành kết hợp với Âm Dương, đem lại sự tương sinh tương khắc là nền tảng cho các nguyên lí vận hành xã hội của Trung Hoa cổ đại.

Do đó, các thành tố trong vườn Nhật Bản đều đại diện cho Ngũ hành, với quan điểm vườn Nhật Bản là một tiểu vũ trụ. Đá tượng trưng cho hành Thổ, cây xanh tượng trưng cho hành Mộc, nước tượng trưng cho hành Thủy, các cây dạng lá kim tượng trưng cho hành Kim, màu đỏ công trình tượng trưng cho hành Hỏa. Các yếu tố về Ngũ Hành luôn tồn tại đầy đủ trong vườn Nhật Bản, thể hiện sự hài hòa của thiên nhiên và con người [6], (Hình 7 - Hình 10).

Hình 7

Hình 8

Hình 9

Hình 10

Hình 7 Đá - hành Thổ (Nguồn: <https://academic-accelerator.com/>)

Hình 8 Thác nước - hành Thủy (Nguồn: <http://www.niwagatari.com/>)

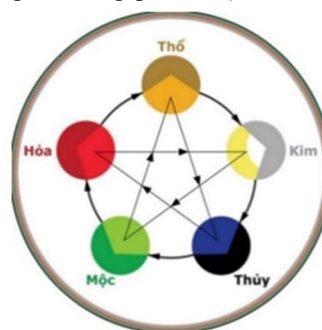
Hình 9 Cây lá kim - hành Kim (Nguồn: <https://en.m.wikipedia.org/>)

Hình 10 Cây xanh - hành Mộc (Nguồn: <https://heavengardn.blogspot.com/>)

Hình 11

Hình 11 Công trình sơn đỏ - hành Hỏa (Nguồn: <https://jardinessinfronteras.com/>)

Hình 12

Hình 12 Bảng thể hiện tương sinh tương khắc của Ngũ hành (Nguồn: <https://phongthuymayman.vn/>)

4 Kết luận

Như vậy, bên cạnh những triết lí của Thiền tông, vườn Nhật Bản còn ẩn chứa những triết lí và biểu tượng của

Đạo giáo. Các yếu tố này được thể hiện trong nhận thức hình thành vườn Nhật Bản là một sự thu nhỏ của thiên nhiên và xã hội, trong việc bố cục mặt bằng khu vườn, trong các thành tố tạo thành cảnh quan và cả trong cách

chọn lựa vật liệu, màu sắc, cây cối hình thành nên cảnh quan. Hai nguồn tư tưởng này cùng chảy song song với tinh thần Wabisabi của Nhật Bản làm nên một cảm quan vô vi, hòa nhập với thiên nhiên, coi trọng tự nhiên rất riêng biệt của Nhật Bản. Với việc nghiên cứu tư tưởng Đạo giáo trong vườn Nhật Bản, bài báo mong muốn đưa ra góc nhìn mới về việc vận dụng các học thuyết tư tưởng Đông phương trong việc hình thành, sáng tạo cảnh quan của người Nhật. Không bó hẹp trong bất cứ học thuyết nào, người Nhật đã hấp thu các

tinh hoa tư tưởng của nhân loại; và chắt lọc, biến cải, hòa quyện một cách có chọn lọc thành các giá trị riêng của dân tộc mình. Đây là bài học lớn về việc tiếp thu văn hóa thế giới mà người Việt có thể học hỏi, áp dụng vào nhà vườn Việt, đưa cảnh quan Việt Nam giới thiệu cùng thế giới.

Lời cảm ơn

Nghiên cứu được tài trợ bởi Quỹ phát triển Khoa học và Công nghệ - Trường Đại học Nguyễn Tất Thành, mã đề tài 2022.01.157/HĐ-KHCN.

Tài liệu tham khảo

1. Trần Trọng Kim (2019), *Đạo Giáo*, NXB Tổng hợp TP Hồ Chí Minh.
2. Dương Ngọc Dũng - Lê Anh Minh (2003), *Triết giáo Đông phương*, NXB Đại học Quốc Gia TP. Hồ Chí Minh, trang 197-218.
3. Chương Thâu (2006), *Giao lưu văn hóa Trung Quốc và Nhật Bản thời cổ - trung đại*, Tạp chí Nghiên cứu Đông Bắc Á, số 10, Việt Nam.
4. Nguyễn Hoàng Huy (1997), *Vườn cảnh phương Đông*, NXB Văn Hóa, trang 99-113.
5. Hoài Đức (1996), *Vườn Nhật*, NXB Trẻ.
6. David & Michiko Young (2005), *Art of Japanese Garden*, Tuttle Publisher, USA.

Website tham khảo

1. <https://jardinessinfronteras.com>
2. <https://upload.wikimedia.org>
3. <https://jardinessinfronteras.com>
4. <https://www.organizewithsandy.com>
5. <https://sl.wikipedia.org>
6. <https://academic-accelerator.com>
7. <http://www.niwagatari.com>
8. <https://en.m.wikipedia.org>
9. <https://heavengardn.blogspot.com>
10. <https://jardinessinfronteras.com>
11. <https://phongthuymayman.vn>

Thoughts of Taoism in Japanese garden

Phong, Le Hai Hong

Faculty of Architecture, Interior, Applied Arts - Nguyen Tat Thanh University

lhphong@ntt.edu.vn

Abstract Whenever discussing about philosophy of a Japanese garden, most people are concerned about thoughts of Buddhism, especially Zen – a branch of Buddhism. The reason is that Zen had the patronization of the Bakufu Shogun in the past that affected profoundly to Japanese culture, and particularly, in the garden philosophy of Japan. However, Taoism is known as another thought that also forms the standards for Japanese garden. Through analyzing various elements of a Japanese garden, this article demonstrates Taoism thoughts applied in the garden, while contributing the new insights to future research.

Key words Japanese garden, thoughts of Taoism, philosophy of Japanese garden.

<https://doi.org/10.55401/tepn3119>

Đại học Nguyễn Tất Thành